

V. Ortells Chabrera
Universitat Jaume I

LA UTILITZACIÓ DEL SOL EN LA PLANA DE CASTELLÓ (1946-1985)

L'home ha ocupat la Plana i aprofitat el seu medi natural des del Neolític. El temps i les diferents civilitzacions han definit els usos del sòl: pobles, camps, comunicacions, indústria...

Tanmateix, en quaranta anys s'ha modificat més el paisatge que durant segles. La industrialització ha estat el motor, augmentant l'espai urbà i el d'oci. El camp recula front a la ciutat i els seus aliats (indústria, comunicacions..).

From Neolithic times the men occupied *la Plana* and utilized their environment. Time and civilization defined the land use: towns, fields, communications, industry.. However, in 40 years the landscape has changed more than in centuries. Industrialization has caused it, increasing the standard of life and the space for recreation. The agriculture has diminished and the town, and allied, has grown.

«En el seixanta aniversari de les Normes de Castelló»

La utilització del sòl (*land use*) és una preocupació recent però cada vegada més important en geografia, ecologia i altres Ciències de la Terra. La tecnologia dels G.I.S. i l'inestimable ajuda dels satèl·lits ens permet observar com canvia dia rere dia l'epidermis del planeta baix la influència de l'home. Dins d'aquesta temàtica es presentaren algunes investigacions en el 27th IGC (Washington, 1992). Entre altres temes podríem destacar els següents: L'ús social de l'espai, afavorir l'interès ecològic i el *sustainable development* en Xina (CAI YUNLONG. *Land Use Strategies in Special Economic Zones of China: A Case Study of Hainan Province*); el conflicte entre home/animal o economia/conservació en Kenya (CLEOPHAS LADO, *Problems of Wildlife Management and Land Use in Kenya*); l'agricultura en una societat desenvolupada, com l'australiana (IAN J.S. BOWIE. *Land Lost from Agriculture: A Dubious Basis for Rural Policy?*) o l'ús del sòl en una macrociutat (TSUNEKAWA, A.; YONEBAYASHI, S. *Land Use in Tokyo*). En totes les situacions, l'element comú és el gran increment superficial de l'ús antròpic del sòl i la recerca de l'equilibri entre totes les utilitzacions.

En la Plana de Castelló hi trobem una gamma de variables en l'ús de la terra i una evolució molt ràpida que pot caracteritzar la situació general dels espais industrialitzats de la Mediterrània occidental. Pera això s'ha reconstruït un mapa comarcal d'utilització del sòl del 1946 (MTN, 1/50.000) i se compara amb una fotografia de fals color del LANDSAT (1985) que cobreix la Plana entre la cota 200 m. i la mar.

I. El medi natural.

La Plana és un espai freqüent en la Mediterrània occidental, amb forma de mitja lluna recolzada en les muntanyes. 35 Km. de línia de costa i uns 20 màxims de llevant a ponent. Formes de glacis i cons de dejecció. Sòls al·luvials i de marjal. El muntanyam calcari i modest (300-700 m) (ORTELLS, 1987). L'àrea estudiada (292'8 Km²), per baix dels 200 m., s'hi troba absolutament antropitzada llevat els llits dels rius (i no tots) i petits turons despenjats dels relleus veïns. En la costa, el delta del Millars i alguns estanys i un grapat d'hectàrees de pinar mediterrani en el parc públic del Grau de Castelló. Sovintegen barrancs i rambles de règim esporàdic, junt al Millars que és el fertilitzador comarcal, amb 10 m³/sg. (presa de Vila-real). Corre encaixat fins a la confluència amb la rambla de la Vídua i desenvolupa terrasses (majoritàriament colonitzades) en l'últim tram fins al mar. L'acompanya vegetació palustre i retallets de bosc galeria.

Taula I: Els usos del sòl

Tipus	1946 - Has.	%	1985 - Has.	%
Regadiu	20.430	69'9	22.136	75'7
Secà	6.297	21'5	-	
Industrial	85	0'3	2.209	7'5
Urbà	557'6	1'9	1.679'6	5'7
V.sec. i turisme	339'8	1'1	1.377'6	4'7
Natural, rius	1.335 Ha.	4'5	964	3'3
Comunicacions	235'6	0'8	913'5	3'1
Total 292'8 Km2	29.280	100	29.280	100

Font: M.T.N, 1/50.000 (1946). Landsat photo (1985). E.p.

El balanç del medi natural ha estat negatiu en el període estudiat (Taula I). La pèrdua d'Has. no és significativa al tractar-se de terres sanejades de la costa majoritàriament. Tanmateix, les serres han sofert devastadors incendis que han afectat, entre altres, en una major erosió i avenament d'aigües, augmentant el risc d'inundacions, tot i que algunes construccions de la costa ocupen antics llits fluvials.

La salinització i nitratatització de les aigües és un altre problema, degut a l'extracció per al reg i l'adobat agrícola. Els residus sòlids i la contaminació marina no són alarmants de moment. Podem calcular al voltant de 170 Has. de paisatges naturals (0'5% de l'àrea estudiada) exceptuant els llits fluvials. Amb eixa situació, la majoria de municipis mantenen figures legals de protecció i per això cal esperar que no retrocedesquen a curt termini.

II. L'aprofitament agrícola.

L'ús agrícola és generalitzat des d'època romana, establint-se els primers regadius, continuats després per musulmans i cristians. L'aigua del Millars pertany legalment a la terra des de l'Edat Mitja. La recerca de l'aigua ha marcat l'ocupació agrícola, perfersant-se pous i canviant secars de garrofers en taronjers. En la costa comparteixen fruiters i hortalisses. Els cítrics dominen en el peudemont, amb noves explotacions de reg localitzat que eclosionaren en el període previ d'entrada en la CEE, amb raons moltes vegades especulatives (QUEREDA, ORTELLS, 1989).

El progrés del regadiu ho ha fet preferentment en zones perifèriques i amb poques condicions agronòmiques. El total agrícola ha perdut un 15% de superfície, especialment en la proximitat de les ciutats. En el cas de l'horta tradicional (OBIOL, 1985) s'extrau de terrenys d'alt valor agrícola, constituents d'un sistema agronatural d'irrepetible localització.

III. L'expansió industrial.

El major espai consumit, proporcionalment, correspon a la indústria, que ha passat d'una ocupació testimonial en el cas de les ciutats a suposar el 7'5% de l'àrea, per damunt de la implantació urbana. En 1946, la indústria quedava reduïda als pobles taulellers (Onda, i més a l'interior l'Alcora), l'incipient nucli sabater de la Vall d'Uixó i les indústries hortofrutícoles i complementàries en Nules, Borriana, Vila-real i Castelló. En tots els casos, la localització era urbana o junt al ferrocarril nacional o comarcal, sense cap polígon o eix d'unió.

Taula II: Empreses taulelleres.

<u>Nuclis</u>	<u>1931</u>	<u>1986</u>
l'Alcora	9	56
Onda	37	40
Vila-real	-	20
Castelló	7	17
Betxí	-	6
Almassora	-	12
Nules	-	5
Total	53	100

Font: DOMINGUEZ (1987). Elaboració pròpia.

El canvi en 1985 ha estat molt important, amb un corredor industrial en paral·lel a la costa i uns de penetració interior. Podem distingir tres tipus de localització industrial:

- Viària: Amb 1.500 Has. és la més desenvolupada. Es vincula a la N-340 i als eixos comarcals d'enllaç (Onda-Vila-real; l'Alcora-Castelló; Almassora-Castelló). En aquesta zona s'hi troben els escassos polígons planificats i és la de major dinamisme de la indústria ceràmica, endògena i fonamental en la comarca, amb el 90% de la producció espanyola.

El número d'empreses (Taula II) s'ha incrementat notablement, especialment amb noves implantacions periurbanes junt als eixos viaris. Per exemple, Cerámica Vives comptava amb una fàbrica de 13.000 m² en 1957, adossada al casc urbà de l'Alcora. Actualment treballa en tres noves factories junt a la carretera de Castelló que totalitzen 144.000 m² de superfície total.

D'altra banda, algunes fàbriques s'han instal·lat en terrenys agrícoles de secà (topònim que es conserva tot i ser de regadiu), en les proximitats de les carreteres però servides per camins rurals, entrant en contradicció amb el

paisatge circumdant. En el barris perifèrics de les ciutats s'hi localitzen els tallers de serveis i petits magatzems, en nombrosos poligons de recent construcció.

Localització portuària: Unes 450 Has concentrades majoritàriament al voltant d'una refinèria de petroli i factories vinculades. Al sud del port de Castelló es va construir en els seixanta un important complex petroquímic, juntament amb una planta de fertilitzants en el propi casc urbà del Grau, pegada al port comercial. Avui s'hi troba en procés de desmantellament. També els dipòsits de Campsa tenen un emplaçament semblant. En tots casos, és indústria exògena molt tecnificada i en una localització contradictòria que l'obliga a prendre mesures de seguretat mediambiental.

Entre Borriana i el seu port s'ha format un petit eix industrial, amb tallers i empreses de serveis.

Local. Unes 230 Has. En el sud de la comarca trobem alguns pobles amb un cert desenvolupament industrial. La Vall d'Uixó fou un complex sabater de primera magnitud, bé que fonamentat en una sola gran empresa, l'antiga Segarra, immersa en una crisi que sembla irreversible. Fins a Nules ha aplegat la indústria ceràmica. També la hortofrutícola té instal·lacions junt al ferrocarril en Almenara, Nules, Borriana i Vila-real, ja que era el medi de transport tradicional envers Europa.

Sens dubte és la indústria la que ha guanyat més espai en els últims anys i també la millor rebuda pels poders públics i la població. Tanmateix, no tota és igual de beneficiosa ni té en la comarca la millor localització. Els PGOUs actuals són els millors instruments per a evitar actuacions contradictòries.

IV. El creixement urbà.

Les ciutats són les que han progressat més espacialment després de la indústria.

Taula III: Població i superfícies urbanes (1946-1985).

<u>C.urb.</u>	<u>1946 *</u>	<u>1985</u>
	<u>Has./Hab</u>	<u>Has./Hab.</u>
Castelló	170'5 / 50.269	627'05 / 118.970
Vila-real	96'2 / 17.924	198'23 / 36.802
La Vall d'Uixó	50 / 11.712	195'91 / 27.384
Almassora	32'7 / 10.051	171'58 / 15.392
Borriana	65'7 / 17.697	134'1 / 25.178

Onda	29'7 / 8.696	79'45 / 17.939
Grau de Castelló	9'5 / 3.062	74'82 / 8.470
Nules	30'2 / 7.916	50'94 / 11.233
Benicàssim	9 / 1.995	27'59 / 5.110
Almenara	10 / 2.840	27'13 / 5.042
Moncofa	9'5 / 3.194	26'72 / 3.460
Betxí	16 / 2.333	26'07 / 5.060
Xilxes	7 / 1.633	21'4 / 2.150
La Vilavella	11'5 / 2.730	15'13 / 3.468
Les Alqueries	4'7 / 2.779	13'16 / 3.667
La Llosa	2'2 / 569	7'44 / 944
Mascarell **	2'86	2'86
	557'61 / 145.400	1.679'58 / 290.269

* Hab. de 1950; ** Nucli enmurallat (habitants en Nules).

Font: I.N.E. i elaboració pròpia.

Els cascals urbans s'han multiplicat per 3 i els habitants per 2 (Taula III). La *ratio* habitants/superfície ha millorat de 1 h/38 m² en 1946 a 1/58 en 1985. El dèbit positiu es pot encontrar en l'augment de la superfície pública i el descens del coeficient de família, tot i que s'haja crescut en altura en alguns barris. La tradició agrícola es manté i amb això la casa unifamiliar.

En la comarca conviuen dos estructures d'arrel medieval: la musulmana i la cristiana (ORTELLS, 1987). Totes dues han condicionat la morfologia i el creixement posterior. En les parts planeres s'ha avançat cap a l'oest, amb barreres històriques orientals en les séquies de reg i la riquesa del sòl. En el peudemont, la morfologia ha facilitat el creixement polinuclear ajudat per l'activitat industrial.

El consum recent d'espai ha estat guiat per les vies de comunicació, que penetren en l'horta i les zones industrials. En els nuclis majors trobem solars periurbans a mode de «reserves de creixement» que en algú cas se cultiven. No han aparegut en quantitat notable les àrees residencials perifèriques, tal vegada per la costum comarcal de la doble vivenda estiu/hivern en un radi de pocs kilòmetres. El creixement actual està ralentitzat i no s'esperen augments importants. Cabria pensar en renovació de zones antigues juntament a les de nova consolidació.

V. La vivenda secundària i l'espai turístic.

El poblament disseminat mai no ha estat important en la comarca. Tanmateix, són tradicionals les xicotetes alqueries de l'horta i els masest en el secà. En

algún cas s'han transformat en els «grups perifèrics», nascuts amb la forta immigració dels seixanta, ocupant terrenys de menor valor agrícola. El creixement de la vivenda secundària ha estat notable, com s'observa en la Taula IV, bé que l'estadística és conjunta amb la vivenda desocupada.

Taula IV: Vivendes secundàries i/o desocupades (% del total).

<u>Nuclis</u>	<u>1940</u>	<u>1985</u>
<u>Litoral</u>		
Benicàssim	27	87
Nules	19	42
Borriana	12	42
Almassora	37	37
Almenara	37	37
Moncofa	27	35
Castelló	22	27
La Llosa	41	16
Xilxes	10	16
<u>Interior</u>		
Onda	39	31
la Vilavella	3	24
Betxí	29	* 24
Les Alqueries	*	22
Vila-real	32	22
la Vall d'Uixó	8	21
TOTAL	24	34

Font: I.N.E., 1940. Estadística municipal.I.V.E., 1986.* En Vila-real.

L'augment ha estat extraordinari en Benicàssim, «ciutat-recanvi» de Castelló i principal centre turístic de la província. També s'ha incrementat en altres localitats del litoral, amb influència comarcal. Els pobles de l'interior, sense platges en els seus termes, han mantingut els seus nivells, inclús minvant el percentatge en algunes, possiblement degut a la consideració de secundàries per a modestes construccions rurals.

L'espai d'oci ha crescut notablement, però hi ha que considerar que existeixen distints models d'ocupació:

- Turístico-estival intensiu: Es redueix a Benicàssim, que atrau a Castelló i ciutats veïnes principalment. Madrid, Euskadi, França, etc.. és la procedència més freqüent de terres llunyanes. El territori l'ocupen viles i apartaments amb

algun campament i hotels, en una concentració excessivament tancada, sense places ni espais oberts tan propis de l'urbanisme mediterrani.

- Estival d'intensitat mitja: En les platges del sud, Borriana, Nules, Moncofa, Xilxes i Almenara, han crescut construccions modestes, unifamiliars, en paral·lel a la línia de costa i amb escassa superfície.

- Alqueries en la marjal: La casa rural s'ha transformat en xalets rodejats pels camps de conreu, en una aprofitació mixta del sòl, especialment en el Grau de Castelló i Borriana i en Almassora.

- El maset del secà: En els pobles sense platja els masets són la segona residència - o primera en els més pròxims a les ciutats - i també combinen amb explotacions cítriques. En urbanitzacions o seguint els camins rurals ocupen les terres de ponent i el peudemont.

L'espai d'oci d'alta intensitat s'ha estancat després d'uns anys de fort creixement (1980-1988). Els altres models són tradicionals en la comarca i s'adapten a l'ús combinat de l'espai.

VI. L'ús del sòl i les vies de comunicació.

L'impacte territorial de les vies de comunicació ha estat i és molt important, especialment com a inductores del creixement urbà i industrial o com a generadores d'expectatives de creixement. En la Plana trobem «pobles caminers» que s'han estirat vora les carreteres (Benicàssim, Nules...). Els «grups perifèrics» de Castelló utilitzen la carretera d'Alcora i els camins rurals de les «quadres». Els distints desviaments de la N-340 en Castelló i Vila-real marcaren la consolidació urbana a occident. També el ferrocarril ha portat passejos, jardins i zones industrials, tant el de RENFE com l'antiga i modesta «Panderola».

Taula V: Comunicacions.

	1946	1985
<u>Ferrocarril:</u>	130'6 Has.	109
Nacional	34 Km	34
Complement.	15'3	7
Local	32	-
<u>R.principal N-340:</u>	105 Has.	150
Traçat original	34'9 Km	Desv.15 Km
<u>Autopista A-7</u>	-	654'5 Has.
	-	37'4 Km.

Font: M.T.N. 1/50.000. Elaboració pròpia.

Les vies de comunicació han passat del 0'8% al 3'1% d'espai consumit en el període estudiat. El comportament ha estat diferent entre el tren i les carreteres. Aquest ha perdut el trajecte de via estreta (la Panderola) que comunicava Onda amb els ports de Castelló i Borriana, per Vila-real i Almassora. Desaparegué en 1963 després de 75 anys de servei (ORTELLS, 1983). Es manté el traçat de la via entre la cantera de la Magdalena i el port de Castelló i l'enllaç amb el sistema de RENFE, que sembla infrautilitzat. Ha desaparegut l'homònim entre la cantera de la Vilavella i el port de Borriana. La xarxa principal no ha variat substancialment, bé que s'ha desdoblant el trajecte. El tren continua essent obstacle i barrera per al creixement i tràfic fluit, ja que no han desaparegut tots els passos a nivell. El soterrament de les vies a Castelló i una nova estació de mercaderies a Vila-real són els projectes més importants. El pas de l'AVE per la comarca està per decidir i, en tot cas, sembla que el seu traçat deuria d'aprofitar el corredor obert per tal de no afegir-hi noves barreres.

El major impacte paisatgístic, després de l'ocupació industrial, ha estat el pas de l'autopista A-7 (vegeu els mapes). En el tram nord se recolza en la muntanya i voreja les ciutats del centre de la Plana per ponent. Després penetra en terrenys d'horta. La carretera «de sempre» ha estat la N-340, antic Camí Real i herència de la Via Augusta Romana. Els desviaments han sigut termòmetre de l'augment de Castelló, Vila-real, Benicàssim i, el més recent, Almenara. En Castelló suposa un extraordinari embús i l'alternativa d'un nou traçat s'ha discutit sense un consens majoritari. Per tal d'evitar noves barreres i nous impactes en el paisatge ens sembla que seria útil una solució semblant a l'adoptada en Barcelona, és a dir, una mena de calçada lateral lliure de peatge seguint l'A-7.

La resta de carreteres comarcals han esdevingut en eixos industrials en bona part. La trama viària se completa amb els camins rurals que no sempre són utilitzats com a tals.

VII. Dinàmica i tendències en l'ús del sòl en un àrea totalment antropitzada.

De manera resumida hem pogut comprovar l'evolució dels distints usos del sòl en un període de canvis fonamentals en el desenvolupament socioeconòmic de la Plana de Castelló. En la figura 3 podem comprovar sinòpticament la situació dels anys estudiats.

- Manteniment del valor agrícola del sòl.

Les 3/4 parts de la plana quaternària mantenen un ús agrícola, de regadiu cítricola majoritàriament. Tot i perdre terreny no ha estat igual que en altres zones de la Mediterrània on la pressió demogràfica i industrial i un menor valor agronòmic del sòl ha deixat en precari l'agricultura (QUARACINO, 1991). La terra no perd valor i fins i tot s'especula amb ella. La nova agricultura s'ha

traslladat a la perifèria, amb grans explotacions que contrasten amb el minifundisme de l'horta.

- El model viari en la indústria endògena.

La indústria, principalment taulellera i complementària, ha crescut amb paràmetres molt senzills: eixir dels cascots urbans i instal·lar-se en les zones de major accessibilitat. La planificació actual contempla el sòl industrial i la tendència és la de consolidar-se els eixos viaris i l'àrea més urbanitzada.

- Gestió mancomunada de l'espai urbà i secundari.

El creixement de les ciutats i les àrees de segona residència ha obligat a iniciatives conjuntes entre distints municipis. Actualment s'ha ralentitzat l'augment de població, tot i que això no significa que passe el mateix amb l'espai urbà consumit (paretjats, blocs exemptes, etc.).

- Gran impacte paisatgístic de les vies de comunicació.

Els majors canvis han estat generats per les carreteres, trens i creixement vinculat. Aquest ús continua essent de gran actualitat i pot portar modificacions importants a curt i mitjà termini.

- El medi natural, en precari.

La comarca està antropitzada al 100% pràcticament. Els escassos paratges naturals aconsegueixen funcions de jardins periurbans. El seu futur, per trobar-se sota mínims, sembla garantitzat.

VIII. Bibliografia.

- DOMINGUEZ AGUT, E. (1988) : **Perspectivas de futuro económico de la provincia de Castellón**. Cámara de Comercio de Castelló, 546 pp.
- OBIOL MENERO, E. (1985): **L'aprofitament de l'aigua en l'horta del Millars**. Diputació de Castelló, 203 pp.
- ORTELLS CHABRERA, V. (1983): **La Plana de Castelló: jerarquia i connexió urbana**. Col·legi d'Arquitectes de València. 123 pp.
- ORTELLS CHABRERA, V. (1987): **Geografía urbana y del poblamiento de la Plana de Castelló**. Ayuntamiento de Castelló de la Plana, 654 pp.
- QUARACINO, F (1991): **Dynamique spatiale agricole dans l'agglomération marseillaise: le modèle d'Allauch. Méditerranée**. 2.3. Aix-en-Provence, pp. 79-87.
- QUEREDA, J.; ORTELLS, V. (1989): **El riego por goteo en la citricultura castellonense. Los paisajes del agua**. Libro homenaje al profesor Antonio

López Gómez. Universidades de València y Alicante, pp.205-212.

- SANCHO COMINS, J; CHUVIECO SALINERO, M. (1986).: **Castellón desde el espacio**. Caja de Ahorros de Castellón, 92 pp.

* Un resum d'aquest treball es va presentar al coloqui del C.N.R.S. sobre *Les territoires du périurbain des villes de la Méditerranée du Nord* celebrat en Aix de Provença en setembre del 1992.

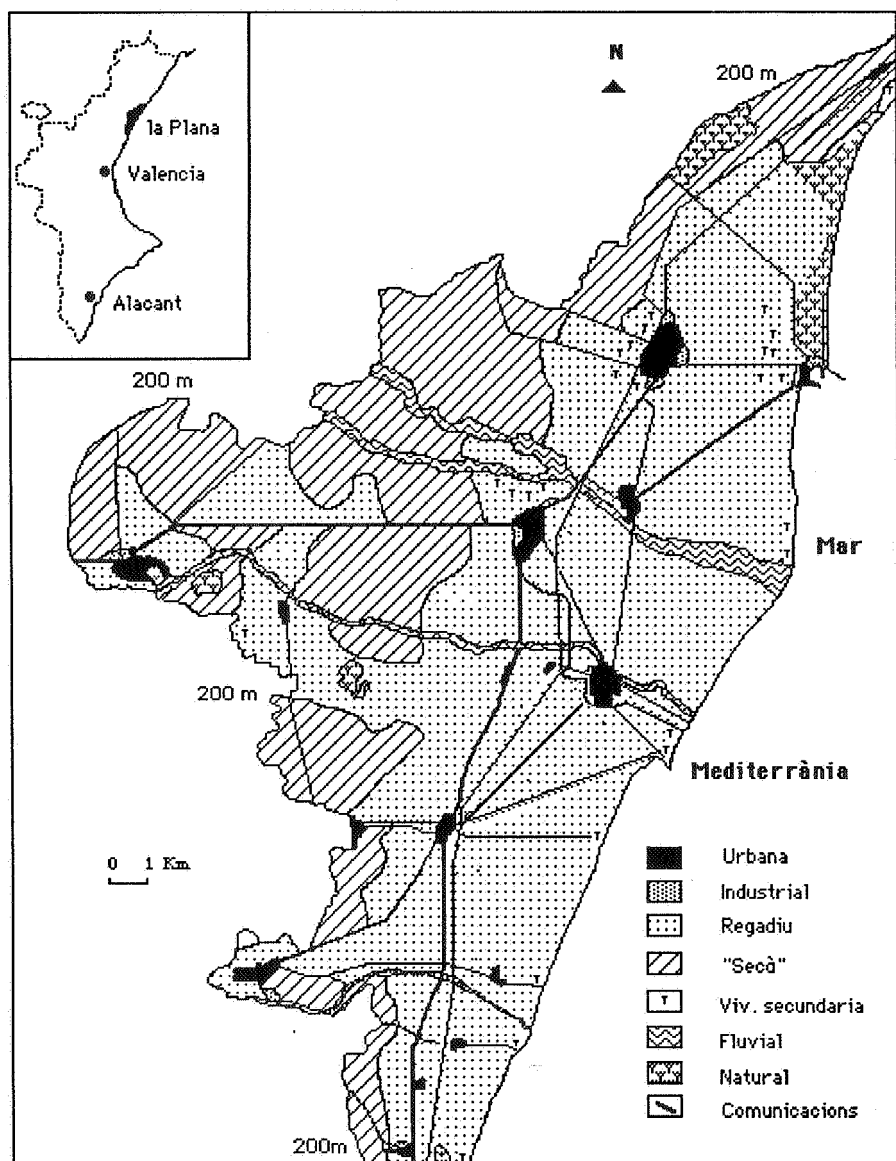

Fig. 1: La Plana, 1946 (M.T.N. 1 / 50.000)

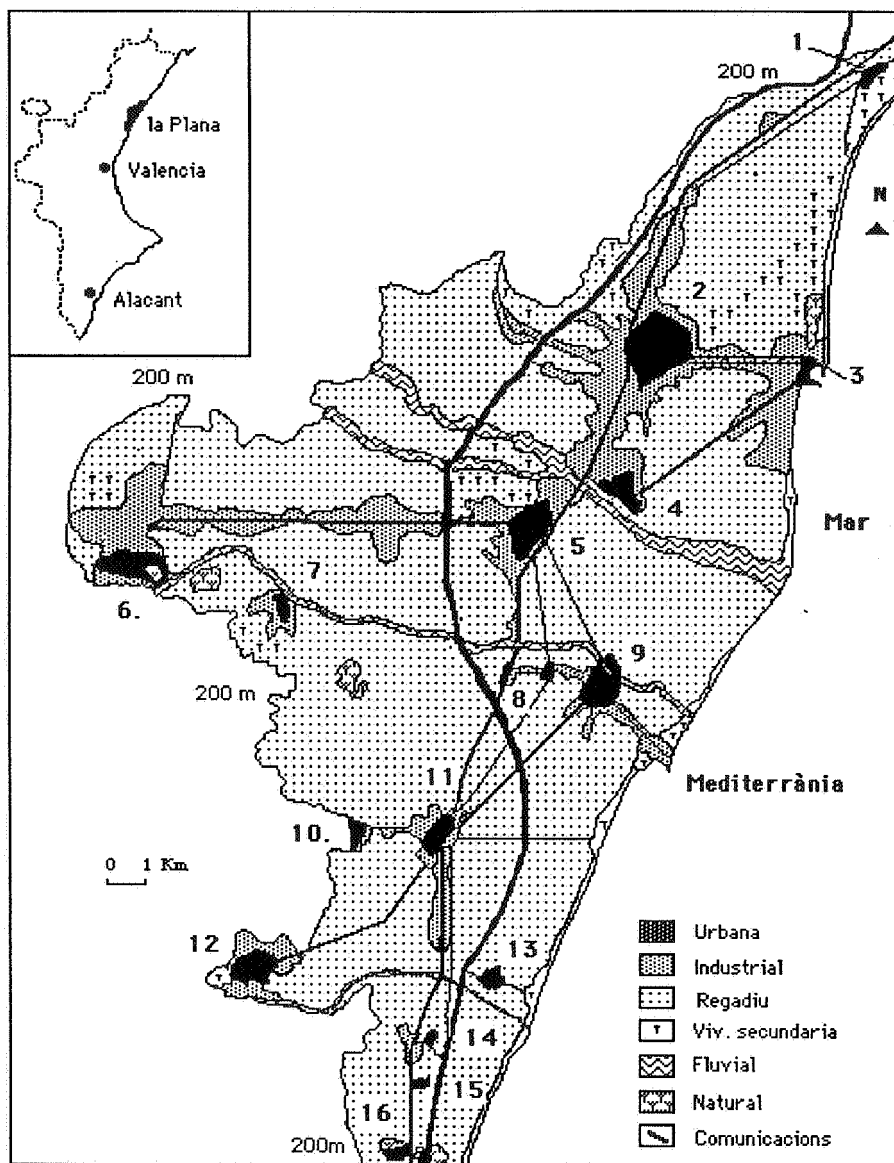

Fig. 2: La Plana, 1985 (Thematic Mapper, Landsat-5). 1. Benicàssim; 2. Castelló; 3. El Grau; 4. Almassora; 5. Vila-real; 6. Onda; 7. Betxí; 8. Les Alqueries; 9. Borriana; 10. La Vilavella; 11. Nules; 12. La Vall d'Uixó; 13. Moncofa; 14. Xilxes; 15. La Llosa; 16. Almenara.

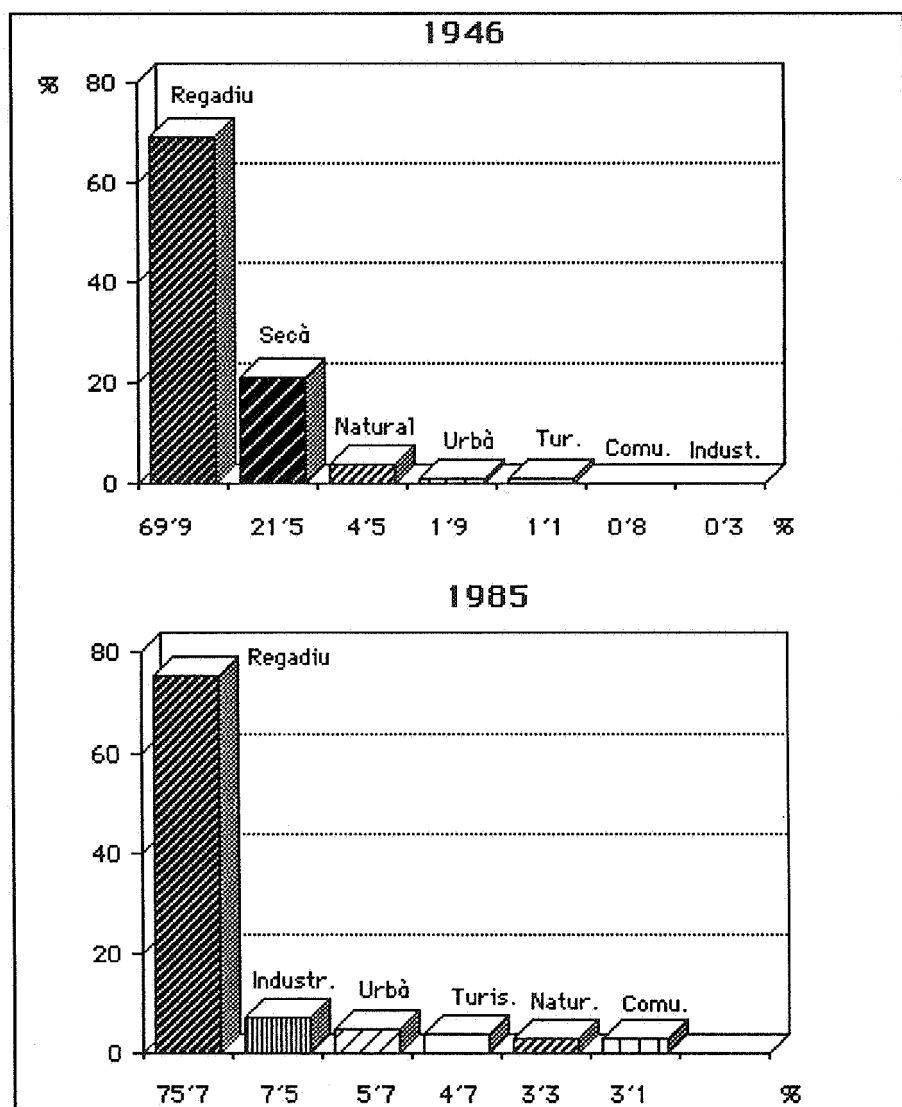

Fig. 3: Evolució dels usos del sòl (1946-1985)